

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ  
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ВНУТРІШНІХ СПРАВ  
Факультет № 6  
Кафедра соціології та психології**

**ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ**

з навчальної дисципліни «Юридична психологія»  
обов'язкових компонент освітньої програми  
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

***053 Психологія (практична психологія)***

**Тема 8 Судово-психологічна експертиза**

**Харків 2023**

**ЗАТВЕРДЖЕНО**

Науково-методичною радою  
Харківського національного  
університету внутрішніх справ  
Протокол від 30.08.2023 № 7

**СХВАЛЕНО**

Вченою радою факультету № 6  
Протокол від 25.08.2023 № 7

**ПОГОДЖЕНО**

Секцією Науково-методичної ради  
ХНУВС з гуманітарних та соціально-  
економічних дисциплін  
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

**Розробник:**

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, Бондаренко Л.О.

**Рецензенти:**

1. Доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О. М.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А. А.

## План лекції

1. Судово-психологічна експертиза:
  - 1.1. Поняття і компетенція СПЕ;
  - 1.2. Методи СПЕ;
  - 1.3. Призначення СПЕ та організація її провадження.

## Рекомендована література:

### Основна

1. Берестенко О.Г. Культура професійного спілкування : навч.-метод. посібник. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. 299 с.
2. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія підручник. Харків: «Право», 2019. 240 с. URL: [https://shron1.chtyvo.org.ua/Konovalova\\_Violetta/Yurydychna\\_psykholohiia.pdf?PHPSESSID=njbug6ammcd6ue7dv5mqs5apt5](https://shron1.chtyvo.org.ua/Konovalova_Violetta/Yurydychna_psykholohiia.pdf?PHPSESSID=njbug6ammcd6ue7dv5mqs5apt5).
3. Юридична психологія : підручник / за заг. Редакцією О.М. Бандурки; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2018. 684 с.
4. Юридична психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О.Є. Самойлов, М.С. Корольчук, В.М. Корольчук, С.М. Миронець, Г.М. Ржеський. – К. : Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2015. 432 с

### Додаткова

5. Александров Д.О., Андросюк В.Г., Казміренко Л.І. та ін. Юридична психологія. Альбом схем з коментарями : навчальний посібник / заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсєєва. 3-є вид., доопр. та доп. Київ : КНТ, 2010. 152 с.
6. Бочелюк В.Й. Юридична психологія : навч. посібник. Київ : Центр учб. літ., 2017. 335 с.
7. Кудерміна О. І. Психологія особи як суб'єкта правоохоронної діяльності : монографія. Чернівці : Наші книги, 2013. 415 с..
8. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посібник / О.О. Євдокімова, І.В. Жданова, Д.В. Швець, Ю.В. Александров та ін. ; за заг. Ред. В.В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 426 с.

## Текст лекції

1. Судово-психологічна експертиза.
  - 1.1. Поняття і компетенція СПЕ.

**Судово-психологічна експертиза** — один з видів судово експертизи, встановлює ті особливості психічної діяльності та такі їх прояви в поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки.

Психологічна експертиза — це одна з форм застосування спеціальних психологічних знань у цивільному судочинстві що надає допомогу суду у вирішенні питань психологічного змісту. Маючи на меті не просто констатацію фактів, які були виявлені в ході проведеного дослідження, а проводячи їх аналіз

та даючи власну оцінку виявленим обставинам, експерт виконує функцію джерела наукової інформації фактів, що необхідні суду при оцінці багатограних індивідуальних особливостей психічної діяльності сторін, свідків.

**Психологічна експертиза** призначається на стадії попереднього та судового слідства у карних та цивільних справах. **Судово-психологічну експертизу здійснюють державні спеціалізовані установи.** Оскільки судово-психологічна експертиза не входить до переліку експертиз, які здійснюються виключно державними спеціалізованими установами, то до її проведення **можуть залучатися психологи**, які не є працівниками спеціалізованих установ. **Об'єктом експертизи** є психічно здорові особи (підозрювані, обвинувачені, свідки, потерпілі, позивачі, відповідачі: малолітні; неповнолітні; дорослого та похилого віку).

**Психологічна експертиза також може бути часткою комплексного експертного дослідження**, якщо в слідства чи суду виникають питання, вирішення яких потребує синтезування спеціальних знань з різних галузей науки (психолого-психіатрична експертиза, психолого-медико-психіатрична, медико-психологічна та психолого-автотехнічна експертиза).

**Головним завданням психологічної експертизи є визначення у підекспертної особи:**

- індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивотвірних чинників психічного життя і поведінки;
- емоційних реакцій та станів;
- закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей.

**Питання про компетенцію судово-психологічної експертизи до сьогодні не вирішене.**

**Судово-психологічна експертиза - це експертне дослідження**, предметом якого є факти, що належать до психічної діяльності людини і мають значення для органів правосуддя. **Судово-психологічна експертиза - це психодіагностичне обстеження**, кінцевим результатом якого є діагноз психологічний (встановлення індивідуально-психологічних особливостей особи).

**Об'єктом дослідження судово-психологічної експертизи** є психічні прояви людини, які не виходять за межі норми, тобто не викликають сумнівів у її психічній повноцінності.

**Одним із напрямів судово-психологічної експертизи** є встановлення у суб'єкта індивідуально-психологічних особливостей, здатних істотно впливати на зміст і спрямованість дій у конкретній ситуації.

**Предметні види судово-психологічної експертизи та орієнтовний перелік вирішуваних питань:**

*1. Судово-психологічна експертиза емоційних станів;*

Основні питання (завдання), що вирішуються експертом:

У якому емоційному стані перебувала підекспертна особа на момент скоєння інкримінованого їй діяння?

Чи перебувала підекспертна особа в стані вираженого емоційного збудження або вираженого емоційного напруження, що може розглядатися як психологічна підстава стану сильного душевного хвилювання?

Чи перебувала підекспертна особа на момент скоєння інкримінованих їй дій у стані фізіологічного афекту як психологічної підстави сильного душевного хвилювання?

*2. Судово-психологічна експертиза індивідуально-психологічних особливостей підозрюваного, обвинуваченого.*

До компетенції судового експерта психолога, який виконує судово-психологічну експертизу зазначеного предметного виду, відноситься встановлення індивідуально-психологічних особливостей підозрюваного, обвинуваченого, які мають юридичне значення.

Основні питання, що ставляться на вирішення експертизи:

Які індивідуально-психологічні особливості має підекспертна особа?

Чи має підекспертна особа такі індивідуально-психологічні особливості, як (зазначається, які саме особливості особистості мають значення для слідства чи суду: підвищена агресивність, імпульсивність, підкореність, жорстокість, підвищена збудливість, ригідність, нерішучість тощо)?

Які психологічні особисті якості та провідні мотиваційні чинники поведінки має підекспертна особа? У якому зв'язку вони перебувають з обставинами, що досліджуються у справі?

Чи могли індивідуально-психологічні особливості підекспертної особи суттєво вплинути на її поведінку під час скоєння нею інкримінованих дій?

*3. Судово-психологічна експертиза здатності неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого у повній мірі усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними*

До компетенції судового експерта-психолога, який проводить експертизу зазначеного виду, відносяться питання психологічного змісту (особливості особистості, психічні стани тощо), які мають юридичне значення при розслідуванні конкретної справи щодо обвинуваченої (підозрюваної) неповнолітньої особи.

Основними питаннями (завданнями), що ставляться на вирішення експертизи є:

Чи здатна неповнолітня особа, виходячи з рівня її розумового розвитку, індивідуально-психологічних особливостей та конкретних обставин справи (вказати яких саме) у повній мірі усвідомлювати значення своїх дій?

Чи здатна неповнолітня особа, виходячи з рівня її розумового розвитку, індивідуально-психологічних особливостей та конкретних обставин справи (вказати яких саме) у повній мірі керувати своїми діями?

Чи має неповнолітня особа відхилення у психічному розвитку, які не є виявами психічного захворювання? Якщо має, то якими саме є їх ознаки?

*4. Судово-психологічна експертиза здатності свідка або потерпілого правильно сприймати обставини, які мають значення для справи, і надавати про них правильні свідчення.*

До компетенції судового експерта-психологічної при виконанні зазначеного предметного виду судово-психологічної експертизи не входить вирішення питань стосовно достовірності показань.

Питання, що ставляться на вирішення експертизи:

Чи здатна підекспертна особа, з урахуванням її емоційного стану, індивідуально-психологічних особливостей та рівня розумового розвитку правильно (адекватно) сприймати обставини, що мають значення у справі, і давати про них відповідні (адекватні) показання?

Чи вплинули і яким чином індивідуальні властивості психічних процесів підекспертної особи (указати залежно від того, що має значення по справі: пам'ять, увага, сприймання, мислення, особливості емоційних реакцій чи функціонування сенсорних процесів: зір, нюх, слух, тощо) на адекватність сприйняття нею особливостей та змісту ситуації (зазначити наявні ознаки ситуації), що досліджується у справі, на їх відтворення у показаннях?

Чи має свідок (потерпілий) виражену схильність до фантазування?

Чи має свідок (потерпілий) виражену схильність до навіювання?

*5. Судово-психологічна експертиза потерпілих по справах щодо згвалтування.*

До компетенції судового експерта-психолога при виконанні даного предметного виду судово-психологічної експертизи входить оцінка здібності психічно здорової потерпілої особи розуміти характер та значення дій обвинуваченого; оцінка здатності чинити йому опір залежно від рівня психічного розвитку потерпілої особи, зокрема, рівня інтелектуальних здібностей, від її індивідуально-психологічних особливостей, психічного стану у момент скоєння проти неї протиправних дій.

Основними питаннями, що ставляться на вирішення судово-психологічної експертизи, є:

Які основні індивідуально-психологічні особливості притаманні потерпілій особі?

Чи здатна потерпіла особа, виходячи з рівня її розумового розвитку, вікових, індивідуально-психологічних особливостей і емоційного стану правильно розуміти характер та значення скоєних з нею дій та чинити ним опір?

*6. Судово-психологічна експертиза психічного стану особи, що покінчила життя самогубством (посмертна судово-психологічна експертиза).*

До компетенції судового експерта-психолога при виконанні даного предметного виду судово-психологічної експертизи входить встановлення наявності/відсутності у особи в період, який передував її смерті, психічного стану, що впливав на її суїцидальні дії.

Основні питання, що виносяться на розгляд перед посмертною судово-психологічною експертизою:

У якому емоційному стані перебувала особа в період, який передував її самогубству?

Чи виник емоційний стан особи в період, який передував її самогубству, унаслідок дій певної особи (зазначити: насильство, дії, які кваліфікуються як погроза, жорстоке ставлення чи систематичне приниження людської гідності, тощо)?

#### *7. Судово-психологічна експертиза соціально-психологічних особливостей членів злочинної групи.*

До компетенції судового експерта-психолога при виконанні даного предметного виду судово-психологічної експертизи входить встановлення індивідуально-рольового статусу членів злочинної групи чи угруповання (лідер, підвладний, ведений, тощо).

Основні питання, що ставляться на вирішення експертизи:

Які індивідуально-психологічні особливості має підекспертна особа?

Який індивідуально-рольовий статус має підекспертна особа у злочинній групі (лідер, підвладний, ведений) і чи це зумовлено її індивідуально-психологічними властивостями та особливостями соціально-психологічної структури злочинної групи (злочинного угруповання)?

#### *8. Судово-психологічна експертиза комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозапису.*

Зазначена експертиза проводиться у випадках, коли підозрюваний (обвинувачений, потерпілий, свідок) відмовляється від своїх первинних показань, стверджуючи, що надав їх не самостійно, а під психологічним впливом, або слідуючи інформації про подію злочину, попередньо повідомлену йому іншими особами (наприклад, оперативними працівниками, слідчим, подільниками по справі та ін.).

До компетенції судового експерта-психолога експертизи комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозапису, відноситься встановлення самостійності (несамостійності) її поведінки у ситуації слідчої дії, та наявності або відсутності ознак психологічного впливу на цю особу з боку інших учасників слідчої дії. Вирішення питань щодо істинності або неістинності (правдивості-неправдивості) повідомленої особою інформації не відноситься до компетенції судово-психологічної експертизи, а є компетенцією судово-слідчих органів.

Питання, що вирішуються судово-психологічною експертизою за матеріалами відеозапису слідчої дії:

Які психологічні особливості має процес відтворення особою обстановки та обставин подій (за матеріалами відеозапису слідчих дій, проведених за участю цієї особи)?

Яка психологічна характеристика комунікативної діяльності особи (прізвище, ім'я, по батькові) у процесі відтворення нею подій (вказати, яких саме подій), під час проведення (вказати дату) за її участю слідчої дії (за матеріалами відеозапису вказаної слідчої дії)?

Чи наявні у поведінці особи психологічні особливості, що властиві для самотійного, несамотійного відтворення нею певних подій під час проведення за її участю відповідної слідчої дії?

Чи є у відеозаписі відтворення обстановки та обставин подій (дата проведення) за участю особи (прізвище, ім'я, по батькові) ознаки здійснення на неї психологічного впливу з боку осіб, які приймали участь у проведенні даної слідчої дії?

Для виконання експертизи необхідні: аутентичний відеозапис, протокол відповідної слідчої дії (можливо надати ксерокопію, завірену належним чином). Інші матеріали кримінальної справи не потрібні, оскільки досліджується не особистість фігуранта справи, а лише її комунікативна діяльність, зафіксована у відеозапису.

*9. Судово-психологічна експертиза у справах про відшкодування моральної шкоди.*

До компетенції судового експерта-психолога при виконанні судово-психологічної експертизи у справах про відшкодування моральної шкоди відноситься виявлення функціонального рівня психічної діяльності, особистісні та емоційні прояви суб'єкта, особливості їх динаміки під впливом конкретних життєвих подій.

Висновки у частині психологічного дослідження щодо визначення орієнтовного (можливого) розміру компенсації моральної шкоди мають імовірний характер, остаточне рішення по цьому питанню є прерогативою суду.

Основні питання, що ставляться на вирішення судово-психологічної експертизи:

Які індивідуально-психологічні особливості має підекспертна особа?

Чи має підекспертна особа зміни в емоційному стані, індивідуально-психологічних проявах, які перешкоджають активному соціальному функціонуванню її як особистості і виникли внаслідок впливу певних обставин (зазначити обставини: безпідставне обвинувачення, незаконне позбавлення волі, наклеп, образа, заподіяння шкоди її громадським інтересам тощо)?

Чи є ситуація, що досліджується за справою, психотравмувальною для Н. (зазначаються прізвище, ім'я та по батькові)? Якщо так, то чи завдані Н. (зазначаються прізвище, ім'я та по батькові) страждання (моральна шкода)?

Якщо особі Н. (зазначаються прізвище, ім'я та по батькові) завдані страждання (моральна шкода), який орієнтовний розмір становить грошова компенсація за завдані страждання (моральну шкоду)?

*10. Судово-психологічна експертиза у справах про визнання недійсними угод, укладених дієздатною особою.*

До компетенції судового експерта-психолога експертизи зазначеного предметного виду судово-психологічної експертизи відноситься встановлення міри розуміння підекспертною особою змісту угод, які уклалися, її здатності приймати усвідомлені рішення; виявлення у дієздатної особи непатологічних психічних аномалій, які перешкоджають адекватному відображенню дійсності.

Питання, що ставляться на вирішення судово-психологічної експертизи:



Яка особистісна значимість для особи обставин, за яких була укладена угода?

Чи здатна була особа з урахуванням визначених обставин повною мірою вільно та усвідомлено приймати рішення та реалізувати його своїми діями?

Чи здатна була особа, з урахуванням визначених обставин, усвідомлювати - і якою мірою – фактичний зміст власних дій та їх наслідки?

Чи здатна була особа повною мірою прогнозувати наслідки власних дій?

Чи здатна була особа повною мірою усвідомлено приймати рішення, адекватне ситуації, та повною мірою усвідомлено реалізувати його?

При проведенні судово-психологічної експертизи у справах про визнання недійсними угод, укладених дієздатними особами, особливого значення набуває повнота матеріалів, що надаються для дослідження, а саме, даних, що дозволяють провести повний аналіз особливостей психологічних обставин, за яких укладалась угода. Поза зазначених вихідних даних відповісти на вище наведені запитання є більш чим проблематичним (практично неможливим).

*11. Судово-психологічна експертиза у справах по спірних питаннях виховання та визначення місця проживання дитини*

До компетенції судового експерта-психолога при виконанні зазначеного предметного виду судово-психологічної експертизи відноситься: встановлення психологічної сумісності дитини з кожним із батьків, опікунів, усиновлювачів; визначення можливостей конкретних осіб забезпечити найбільш сприятливе для розвитку дитини виховання.

Питання, що ставляться на вирішення судово-психологічної експертизи:

Яким чином сімейна ситуація, індивідуально-психологічні особливості батьків (зазначити, якщо треба, одного чи обох із них), особливості їх виховної поведінки впливають на емоційний стан, психічний розвиток та відчуття благополуччя дитини?

Яким чином можуть вплинути умови виховання кожного із батьків на психологічний стан та розвиток дитини?

Чи має залежність оцінка сімейної ситуації дитиною від впливу з боку батьків та інших дорослих?

*12. Судово-психологічна експертиза з питань заподіяння психологічного впливу.*

До компетенції судового експерта-психолога відноситься визначення особливостей сприйняття людиною фактичного боку подій та реального змісту ситуації, що розглядаються по справі, а також визначення особливостей інтелектуальних та емоційно-вольових механізмів регуляції особою власною поведінкою в аспекті індивідуальних та соціально-психологічних закономірностей поведінки людини у соціумі.

На розгляд перед вказаною експертизою ставляться такі питання.

Чи використовувались при проведенні семінарів та інших масових заходів, що проводили представники організації (зазначити якої), будь-які методи психологічного впливу на свідомість та поведінку присутніх? Якщо так, то які саме та в якій формі?

Чи формувався у потерпілих стан психологічної омани щодо цілей організації? Чи спонукалися потерпілі до певної поведінки (вказати, якої саме)?

Чи міг психологічний вплив, якщо такий мав місце, суттєво змінити вільне волевиявлення учасників комунікативного процесу?

Чи міг психологічний вплив призвести до дій осіб без осмислення їх можливих наслідків та у заданому обвинуваченими напрямку?

Відповідно до особливостей конкретних обставин справи вирішувані психологічною експертизою питання у разі потреби узгоджуються органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), при консультуванні з експертом з метою уточнення їх кількості та конкретизації змісту, доцільних для справи.

Для проведення дослідження орган (особа), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), надає експерту можливість психологічного обстеження підекспертної особи та матеріали справи.

Для проведення психологічної експертизи (з огляду на важливість індивідуальних і вікових психологічних особливостей підекспертної особи та виходячи з особливостей обставин справи і питань, поставлених перед експертом) експерту необхідно надати: медичну документацію, особову справу, шкільні характеристики і характеристики з місця роботи, свідчення співучнів, педагогів, колег, друзів, знайомих, родичів та інших людей, з якими підекспертна особа близько спілкувалася. У свідченнях рідних та близьких повинні бути відображені особливості її розвитку та поведінки, умов життя, оточення, притаманні їй схильності, захоплення, інтереси. За наявності також надаються щоденники, листи, зразки творчості підекспертної особи.

Для проведення експертизи по питаннях п. 11. до медичної документації дитини, її характеристик (шкільних, з дитячого садку), свідчень співучнів, педагогів (вихователів) додаються характеристики з місця роботи батьків (опікунів), свідчення їх колег, друзів, знайомих.

Для проведення експертизи по питаннях п. 8. надається відеозапис слідчої дії та автентично занотований текст її протоколу, зафіксований на електронному носії; для проведення експертизи по питаннях п.12 надаються відео- та роздруковані тексти аудіозаписів (виступів, лекцій), інформація ЗМІ та інша інформація (брошури, конспекти, посібники, тощо), рекламна продукція, покази учасників подій, що досліджуються по справі, і таке інше

Органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), особливу увагу слід приділити матеріалам стосовно неповнолітніх осіб, а також свідченням або відомостям про особливості поведінки підекспертної особи у проблемних ситуаціях (конфлікти, покарання, втрати тощо) та свідченням про особливості її поведінки і емоційного стану в певних обставинах (безпосередньо у момент подій, у час, що передував подіям, досліджуваним по справі, а також після їх завершення).

Під час проведення психологічної експертизи досліджуються автентичні показання, тобто такі, які не залежать від будь-якого стороннього впливу або примусу.

### **Про потребу (підставу призначення)в психологічній експертизі свідчать:**

- ☐ наявність особливостей, які свідчать про крайню неврівноваженість, емоційність,
  - агресивність, порушення в таких психічних процесах, як сприйняття, уява, увага,
  - запам'ятовування, відтворення, мислення;
- ☐ наявність ознак, які свідчать про можливість скоєння правопорушення у стані афекту,
  - стресу, під час провокуючої поведінки потерпілих чи інших осіб;
- ☐ нерозуміння чи неналежне оцінення соціальної, моральної сутності й значення своїх
  - дій;
- ☐ сумніви у правдивості показів правопорушника, свідка, потерпілого, базовані на
  - невідповідності характеру ситуації, іншим даним;
- ☐ невідповідність мотивів характеру скоєного правопорушення; причудливість,
  - незвичність мотивації;
- ☐ сумніви в авторстві письмового тексту;
- ☐ різка відмінність поведінки від традиційної, яка відповідає віковій, статевій,
  - професійній і соціальній групі;
- ☐ невідповідність поведінки, її характер цілям і мотивам скоєного;
- ☐ душевна «глухота» правопорушника, свідка чи потерпілого;
- ☐ явно несприятливі соціальні умови найближчого оточуючого середовища, в якому
  - перебував правопорушник;
- ☐ різко виражені характерологічні особливості суб'єкта (надмірна в'ялість чи активність,
  - замкнутість чи ейфорія, сором'язливість чи безстыдство та ін.);
- ☐ незвичність поведінки суб'єкта в момент скоєння правопорушення, дивність
  - зовнішнього вигляду, міміки, жестикуляції, пантоміміки, рухів тіла;
- ☐ дані, які свідчать про акумуляцію емоційного збудження чи переживань, та ін.

### **1.2. Методи судово-психологічної експертизи**

При проведенні судово-психологічних експертиз завжди використовується комплекс методів. Судово-психологічна експертиза передбачає дослідження психіки людини, психологічних механізмів її поведінки. Саме цим зумовлено специфіку методів, що обираються.

У кожному конкретному випадку обрання методів дослідження залежить від завдань експертизи і тих питань, що поставлені на вирішення судового експерта.

**Судово-психологічне дослідження починається з вивчення матеріалів кримінальної справи.**

Проведення судово-психологічної експертизи передбачає використання **біографічного методу**.

Судово-психологічне дослідження передбачає використання **методу незалежних характеристик** з метою одержання об'єктивного уявлення про психологічні особливості особи, яку випробовують.

Майже кожна судово-психологічна експертиза передбачає використання **методу бесіди**.

Судово-психологічна експертиза— це психодіагностичне обстеження, кінцевим результатом якого є психологічний діагноз (встановлення індивідуально-психологічних особливостей особи). У цьому аспекті важливе значення мають психодіагностичні методики (тести), які класифікуються за різними підставами: за особливостями використовуваних завдань(тести вербальні та тести практичні), за формами процедури обстеження (тести групові та тести індивідуальні), за спрямованістю (тести інтелекту та тести особистості).

При провадженні судово-психологічних експертиз використовуються методики дослідження особистості (тест ММРІ — Міннесотський багатоаспектний особистісний опитувальник; тематичної апперцепції тест - ТАТ; тест Роршаха тощо); методики дослідження мислення( розповідь за малюнком, метод піктограм, метод виключення та ін.); методики дослідження пам'яті (завчання слів, метод опосередкованого запам'ятовування, запам'ятовування десяти чисел та ін.); методика дослідження сприйняття та уваги (дослідження сприйняття форми предметів, дослідження обсягу уваги та ін.).

### **1.3. Призначення СПЕ та організація її провадження.**

Призначення судово-психологічної експертизи віднесено на розсудслідчого або суду, що приймають рішення з огляду на конкретні обставини справи. **Експертиза провадиться** в період розслідування чи судового розгляду справи на підставі відповідного процесуального рішення: постанови слідчого(судді) чи ухвали суду. **Призначення експертизи** є процесуальною дією, а відтак, її провадження можливе лише за порушеною кримінальною справою.

**Процес призначення будь-якої судової експертизи містить основні елементи:** 1) збирання необхідних матеріалів; 2) обрання моменту призначення експертизи; 3) визначення предмета судової експертизи;

4) формулювання запитань експерту; 5) обрання експертної установи чи експерта.

Так, важливим у призначенні судово-психологічної експертизи є **обрання експертів**. При обранні експерта слід враховувати предмет експертизи.

Розвиток інституту судово-психологічної експертизи пов'язаний з організацією досліджень у спеціалізованих експертних установах почався в кінці ХХст. Так, у 1997-1998 рр. в Україні здійснене упорядкування проведення судово-психологічних експертиз. Спочатку в Харківському науково-дослідному інституті судових експертиз імені Заслуженого проф. М. С. Бокаріуса (з липня 1998 р. ) були створені спеціалізовані підрозділи (лабораторія, сектор), що забезпечували психологічні дослідження. Надалі такі підрозділи були створені й в інших інститутах судових експертиз Міністерства юстиції України.

**Істотним елементом призначення судово-психологічної експертизи є формулювання запитань експерту.** Ці запитання мають відповідати основним вимогам: 1) не виходити за межі спеціальних знань експерта і не мати правового характеру; 2) бути визначеними, конкретними і короткими; 3) мати логічну послідовність.

**Методичну допомогу слідчому або суду може надати такий типовий перелік запитань, що вирішуються судово-психологічною експертизою:**

- які індивідуально-психологічні особливості має підекспертна особа, що зумовили характер її протиправних дій або злочину чи злочинної діяльності (азначаються ті, які мають значення для суду чи слідства:

- підвищена агресивність, підпорядкування, жорстокість, нерішучість, етичні орієнтації, соціальні установки, мотиваційна сфера тощо);

- які психологічні особистісні якості та провідні мотиваційні чинники поведінки має підекспертна особа;

- в якому зв'язку вони знаходяться з обставинами, що досліджуються у справі;

- чи могли індивідуально-психологічні особливості підекспертної особи істотно вплинути на її поведінку під час вчинення нею протиправних дій (чи злочину) та інші.

Перебіг і результати судово-психологічної експертизи відображаються у висновку експерта. Цей процесуальний документ складається з трьох частин: **вступної, дослідницької, заключної.**

**На основі даних спостереження за поведінкою людини** в різноманітних життєвих ситуаціях складається поведінковий портрет – психологічний опис людини. Як правило, для більш повного уявлення про досліджувану особу, ці дані доповнюються відомостями, одержуваними за допомогою інших методів (бесіда, вивчення життєвого шляху, тестування, характеристики знайомих та друзів тощо).

Предметом спостереження тут є поведінка дорослої людини в природних життєвих умовах. Проте даних такого спостереження виявляється недостатньо для психологічного аналізу поведінки і розуміння змісту останньої. Адже поведінку людини неможливо відокремити від контексту тієї ситуації, у якій вона розвертається. А це означає, що в рамках проведеного дослідження спостереження здійснюється одночасно двома напрямками: за поведінкою

людини і за ситуацією, в якій остання має місце (спостереження експерта-психолога в умовах очної ставки).

**До основних параметрів поведінкового портрета відносяться:**

- окремі особливості зовнішнього вигляду людини, яка спостерігається (стиль одягу і зачіски; прагнення виділитися своїм зовнішнім виглядом або, навпаки, не привертати до себе уваги; елементи поведінки, що підтверджують це; відповідні ситуації);
- пантоміміка (постава, особливості ходи і жестикуляції, загальна скутість або, навпаки, свобода рухів, характерні індивідуальні пози);
- міміка (загальний вираз обличчя, стриманість, промовистість; ситуації, в яких міміка буває особливо пожвавленою, а в яких - скутою);
- мовна поведінка (мовчазливість, говірливість, багатослівність, лаконізм; стилістичні особливості мовлення; приклади типових індивідуальних вербальних штампів, що характеризують кругозір, інтереси, життєвий досвід; зміст, культура та інтонаційне багатство мовлення; паузи та темп мовлення);
- поведінка стосовно інших людей - положення в колективі і ставлення до цього, спосіб установа контакту, характер спілкування (ділове, особистісне, ситуативне, співробітництво, егоцентризм), стиль спілкування (авторитарний, з орієнтацією на співрозмовника або на себе), позиція в спілкуванні (активна, пасивна, споглядальна, агресивна, домінуюча);
- наявність протиріч у поведінці - демонстрація різноманітних, протилежних за змістом способів поведінки в однотипних ситуаціях;
- поведінкові прояви ставлення до самого себе (до своєї зовнішності, недоліків, переваг, можливостей, особистих речей);
- поведінка в психологічно значущих ситуаціях (виконання завдань у ситуації експертизи);
- поведінка в процесі основної діяльності (навчання, праця).

**Використання експертом-психологом методу поведінкового портрету** дозволяє створювати більш повне уявлення про конкретну людину, за якою ведеться спостереження, її психічний стан, особливості характеру, соціального статусу тощо.